

Justyna Jurewicz

Prawo do bezpieczeństwa tymczasowo aresztowanych i skazanych w polskich jednostkach penitencjarnych

The right to safety of pre-trial detainees and convicts in Polish penitentiary units

Artykuł dotyczy kwestii prawa do bezpieczeństwa osadzonych w zakładach karnych i aresztach śledczych. Zawiera rozważania wskazujące na źródła zagrożeń bezpieczeństwa osobistego osadzonych, rodzaje tych zagrożeń, skorelowany z prawem osadzonych obowiązek zapewnienia im bezpieczeństwa osobistego przez Służbę Więzienną, jak również porusza kwestie szczegółowe, takie jak problemy bezpieczeństwa skazanych lub tymczasowo aresztowanych w kontekście osób chronionych ze względu na współpracę z organami ścigania czy wymiaru sprawiedliwości, ochronę zdrowia, czy oddziaływanie podkultury przestępczej. Treści zamieszczone w artykule w istotnej części wynikają z doświadczeń pracy adwokackiej z osobami pozbawionymi wolności.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo osobiste, skazany, tymczasowo aresztowany, Służba Więzienna, obowiązek.

The article treats about the rights of prisoners to personal safety in penitentiaries. It includes considerations pointing to sources of threats of inmates' personal safety, kinds of these threats and connected with them duties of Prison Service. The text raises special issues such as problems of safety due to persons protected because of law enforcement and judiciary cooperation, healthcare, influence of criminal subculture. The content of the article largely results from the experience of working as a lawyer with persons deprived of liberty.

Key words: personal safety, convict, temporarily arrested, Prison Service, duty.

Wstęp

Osoby skazane i tymczasowo aresztowane przebywające (odpowiednio) w zakładach karnych i aresztach tymczasowych niejednokrotnie odczuwają zagrożenia w sferze bezpieczeństwa osobistego. Podmioty te znajdują się w sytuacji, w której nie mogą do końca samodzielnie przeciwdziałać i zapobiegać kierowanej przeciwko nim przemocy czy też groźbom pod ich adresem. Kwestia zapewnienia skazanym i tymczasowo aresztowanym bezpieczeństwa osobistego pozostaje w gestii Służby Więziennej, jednak nie bez znaczenia dla analizowanej problematyki jest również zachowanie się samej osoby, której bezpieczeństwo ma podlegać ochronie. Nadto osoby pozostające w izolacji penitencjarnej bywają nadwrażliwe na działania bądź zaniechania funkcjonariuszy Służby Więziennej oraz współwięźniów, traktując zwyczajne zakazy czy nakazy jako naruszenia ich dóbr, w tym w zakresie bezpieczeństwa. W artykule skupię się głównie na analizie podstaw prawnych zapewnienia bezpieczeństwa osobistego osadzonych, wskazaniu głównych przyczyn zagrożeń i naruszeń oraz roli Służby Więziennej w kwestii gwarantowania tego rodzaju bezpieczeństwa. Opierać się będę w znacznej mierze na doświadczeniach zaczerpniętych z własnej praktyki adwokackiej.

Rodzaje zagrożeń bezpieczeństwa osobistego skazanych – źródła i przyczyny

Rozważania w zakresie prawa do bezpieczeństwa osobistego osób uwięzionych w warunkach izolacji penitencjarnej należy rozpocząć od stwierdzenia Tomasza Przesławskiego, iż wyraża ono uprawnienie do pozostawania w takim stanie, w którym stopień zagrożenia osoby związany z warunkami socjalno-bytowymi zakładu karnego (aresztu śledczego), jak i ze sposobem prowadzenia postępowania karnego wykonawczego, nie wykracza poza dozwolony próg ryzyka wynikający

z samego faktu izolacji, który wyznacza maksymalną dozę dolegliwości fizycznej i psychicznej¹.

Bezpieczeństwo osobiste można zdefiniować jako stan wolny od zagrożeń i zapewnienie ochrony przed wszelkiego rodzaju przemocą fizyczną². Potrzeby bezpieczeństwa obejmują między innymi poczucie stabilności, pewności, oparcia, opieki, wolności od strachu, lęku i chaosu³. Pozbawienie wolności stwarza liczne sytuacje o charakterze deprywacyjnym i traumatyzującym, które ewidentnie wpływają na stan bezpieczeństwa osobistego osadzonych⁴. Osoby osadzone powinny czuć się bezpiecznie, gdy w przepisach prawa znajdują się odpowiednie treści zabezpieczające ich prawa obywatelskie, ściśle korelujące z prawami człowieka⁵. *Prima facie* należy stwierdzić, iż źródeł oraz przyczyn zagrożenia niebezpieczeństwa osadzonych w polskich jednostkach penitencjarnych jest wiele, są one także zróżnicowane w zależności od podmiotów, od których pochodzą, czy też odczuć samego skazanego albo tymczasowo aresztowanego. Można zaproponować dwa główne podziały zagrożeń bezpieczeństwa osadzonych, a mianowicie:

1. Według kryterium podmiotu, który stwarza zagrożenie, wyróżnić się powinno zagrożenia:

- a) zewnętrzne – pochodzące od innych podmiotów niż osadzony,
- b) wewnętrzne – wywodzące się od samego osadzonego.

2. Według kryterium realności i skali zagrożenia, powinno wyodrębnić się zagrożenia:

- a) obiektywne – które realnie powodują niebezpieczeństwo dla osadzonego,
- b) subiektywne – które są tak oceniane przez samego skazanego bądź tymczasowo aresztowanego.

¹ T. Przesławski, *Obowiązek zapewnienia bezpieczeństwa osobistego w zakładzie karnym (areszcie śledczym)*, „Palestra” 2014, nr 7-8, s. 46.

² A. Rychły-Lipińska, *Model bezpieczeństwa jednostki we współczesnym zmieniającym się otoczeniu – wstępne rozważania*, „Studia nad bezpieczeństwem” 2017, 2, s. 35.

³ M. Bielecki, *Ochrona godności osoby skazanej w prawie karnym wykonawczym. Wybrane aspekty*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2018, 1 (241), s. 167.

⁴ T. Kalisz, A. Kwieciński, *Bezpieczeństwo osobiste osadzonych w okresie izolacji penitencjarniej*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie” 2013, 7, s. 60.

⁵ A. Lewicka-Zelent, *Poczucie bezpieczeństwa osób pozbawionych wolności w kontekście bezpieczeństwa społecznego i psychologicznego*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia, Sectio J*, 2019, vol. XXXII,3, s. 263.

Ad. 1. a) – Zagrożenia zewnętrzne, które mogą powodować naruszenia w zakresie bezpieczeństwa osobistego, to takie, których źródłem są inne osoby niż skazany bądź tymczasowo aresztowany. Chodzi tu przede wszystkim o współosadzonych, funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej mających bezpośrednią lub pośrednią styczność z osadzonym, a także osoby spoza zakładu karnego utrzymujące bezpośredni lub pośredni kontakt ze skazanym czy tymczasowo aresztowanym.

Za współosadzonych uznać należy osoby odbywające karę pozbawienia wolności (tak samoistną, jak i zastępczą) oraz osoby, wobec których stosowany jest izolacyjny środek zapobiegawczy w postaci tymczasowego aresztowania, mające jakąkolwiek styczność z określonym osadzonym w jednostce penitencjarnej bądź podczas wykonywania czynności procesowych poza jednostką penitencjarną w stosownej jednostce policji, prokuratury czy sądu. Chodzi tu o osoby objęte rygorami instytucji totalnej, jaką jest system więziennictwa, podlegające jej ze względu na zastosowane rygory prawne – wykonanie kary lub izolacyjnego środka zapobiegawczego.

Zagrożenia ze strony współosadzonych mogą mieć podłoże zemsty z czasów przebywania danego osadzonego na wolności, niezadowolenia byłych współników, czy też osób, które uważają się przez niego za pokrzywdzone. Tego rodzaju zagrożenia bezpieczeństwa osobistego mogą być realizowane na szeroką skalę – poza celą, podczas spacerów, zajęć rekreacyjnych w danej jednostce penitencjarnej, za pomocą przekazywania informacji pomiędzy osadzonymi bezpośrednio lub pośrednio (np. grypsy, wołanie na tzw. oknach) oraz podczas wyjazdów z jednostki penitencjarnej – w innym zakładzie karnym czy areszcie śledczym, w którym osadzony przebywa tymczasowo, jadąc na czynności procesowe do innego miejsca niż to, w którym odbywa karę lub jest tymczasowo aresztowany. Jednak najczęstsze naruszenia bezpieczeństwa osobistego skazanego lub tymczasowo aresztowanego mają miejsce we wspólnej celi, gdyż kontakt między osadzonymi jest stały. Inne powody naruszeń bezpieczeństwa osobistego osadzonego w celi są bardziej prozaiczne, związane z permanentnym przebywaniem tych samych osób w jednym pomieszczeniu, wynikają z frustracji czy chęci dominacji nad danym osadzonym, pokazania swojej wyższości w ogóle. Chodzi tu zarówno o wyzywanie się na słabszych, jak i o zwykłe pozyskanie od nich dóbr materialnych, które są potrzebne w ramach wewnętrznego osadzenia, jak i dla rodziny czy znajomych danego osadzonego. Co do kwestii

pozyskiwania dóbr w ramach osadzenia to przede wszystkim dotyczy to towarów stanowiących swoisty pieniądź w obrocie między skazanymi czy tymczasowo aresztowanymi – na przykład papierosy, tytoń, gilzy, żywność i napoje oraz pieniądze na tak zwaną wypiskę wpłacane przez krewnych czy znajomych słabszego osadzonego na jego konto, a następnie wydatkowane na rzecz osoby bądź osób stosujących przemoc. Co do korzyści dla osób przebywających na wolności to podmioty słabsze są zmuszane – za pośrednictwem swoich najbliższych – do wpłat pieniężnych na rzecz członków rodziny lub osób trzecich wskazanych przez współosadzonych, jak i do wykonywania różnych usług czy prac na ich rzecz, na przykład do koszenia trawy na działce, pomocy w domu. Trzeba zgodzić się z Marią Niełaczną, iż na zagrożenie ze strony ewentualnego współosadzonego – sprawcy naruszenia bezpieczeństwa osobistego – wpływa to, w jaki sposób zachowuje się on od samego początku, na przykład czy daje się przeszukać, czy zachowuje się agresywnie, butnie, czy nie chce wejść do celi, czy wykazuje brak krytycyzmu wobec własnego czynu, czy używa odpowiedniego slangu, czy dobrze zna reguły funkcjonowania w zakładzie karnym⁶.

Zagrożenia ze strony funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej łączą się dla skazanych i osadzonych przede wszystkim z legalnym stosunkiem zależności. Osadzeni – jako osoby podległe – są w pozycji słabszej niż funkcjonariusze i pracownicy jednostki penitencjarnej.

Każdy mniej lub bardziej uzasadniony opór czy oznaka niezadowolenia ze strony osadzonych może generować mniej lub bardziej uzasadnioną reakcję funkcjonariuszy Służby Więziennej. W razie naruszenia przez tych ostatnich prawa można rozważać naruszenie bezpieczeństwa osobistego skazanych. Sposób funkcjonowania jednostki penitencjarnej wpływający na ogólny poziom bezpieczeństwa osadzonych przekłada się na zagrożenie bezpieczeństwa jednostkowego, które może się perspektywnie urzeczywistnić w formie uszczerbku w prawnie chronionych dobrach konkretnej osoby. Chodzi tu o ochronę wolności osobistej w różnych aspektach: wolność od niepokoju i niepewności, obawy czy strachu o własne (bądź najbliższych) życie, zdrowie, mienie⁷.

Co do zagrożeń zewnętrznych (powodowanych przez osoby spoza zakładu karnego), mogą to być osoby przychodzące do osadzonego

⁶ M. Niełaczną, *Zmiany za murami? Stosowanie standardów postępowania z więźniami w Polsce*, Warszawa 2011, s. 170.

⁷ T. Przesławski, op. cit., s. 47-48.

na widzenia, korespondujące ze skazanym lub tymczasowo aresztowanym, z którymi osadzony utrzymuje kontakt telefoniczny, jak też – pośrednio – wszystkie osoby, które mogą nawiązać relacje ze wskazanymi podmiotami i przekazać zagrożonemu odpowiednie, negatywne dla niego, treści.

Ad. 1. b) – Zagrożenia wewnętrzne znajdują swe źródło w psychice samego osadzonego. Mogą mieć podstawę w zachowaniu się innych podmiotów, co wiąże się z brakiem odporności na sytuację stresową w ogóle – bez wyraźnych symptomów opisanego powyżej zagrożenia zewnętrznego (na przykład odbieranie osób silniejszych jako oczywiste zagrożenie bezpieczeństwa osobistego), jak również tylko i wyłącznie „w głowie” skazanego lub tymczasowo aresztowanego wytwarzającego błędny obraz rzeczywistości w związku z samym faktem osadzenia (strach przed długością i surowością kary, lęk przed własną nieporadnością, gonitwa myśli). Zagrożenia te skutkować mogą samoagresją w postaci samouszkodzeń, prób samobójczych. Trzeba przy tym zaznaczyć, że samouszkodzenia nie muszą łączyć się z zagrożeniami bezpieczeństwa, mogą być swoistą manifestacją niezadowolenia skazanego lub tymczasowo aresztowanego z warunków osadzenia czy też świadczyć – w mniemaniu osadzonego – o sile jego charakteru. Czasem samouszkodzenie ma na celu wymuszenie leczenia szpitalnego i ułatwienie kontaktu ze światem zewnętrznym.

Ad 2. a) – Zagrożenia obiektywne to takie, które są realne dla przeciętnego obserwatora. Innymi słowy – każdy normalnie rozumujący człowiek uznałby dane zachowania za zagrażające czyjemuś bezpieczeństwu osobistemu. Będą to przede wszystkim ataki fizyczne na osadzonego lub lżenie go, grożenie mu – wszystko, co stanowi desygnaty pojęcia przymusu.

Ad 2. b) – Zagrożenia subiektywne to takie, które istnieją wyłącznie w psychice osadzonego, są wytworem jego wyobraźni, dla każdego przeciętnie rozumującego człowieka nie będące sytuacją zagrożenia bezpieczeństwa osobistego. Jak już wskazano, jest to forma zagrożeń wewnętrznych, które są związane z brakiem odporności na stres spowodowany umieszczeniem w jednostce penitencjarnej. Mimo że autorem tego wyimaginowanego niebezpieczeństwa zagrażającego od „innych osób” jest sam osadzony, to podlega on pełnej ochronie, zwłaszcza w zakresie zdrowia fizycznego i psychicznego.

W doktrynie wskazuje się następujące zjawiska i sytuacje stwarzające zagrożenie dla bezpieczeństwa osobistego osadzonych: podkulturę więzienną, proces prizonizacji, zamierzone lub niezamierzone działania lub zaniechania administracji penitencjarnej, działania środowisk przestępczych wewnątrz i na zewnątrz jednostek penitencjarnych, przeludnienie jednostek penitencjarnych, poziom więziennej służby zdrowia⁸.

Podstawy prawne zapewnienia bezpieczeństwa osobistego osobom pozbawionym wolności przez Służbę Więzienną i ocena ich efektywności

Zapewnienie bezpieczeństwa osobistego pozbawionych wolności w jednostkach penitencjarnych należy do obowiązków funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej. Prawo to jest, innymi słowy, skorelowane z obowiązkiem ciążącym na tych podmiotach. Obowiązek zapewnienia bezpieczeństwa osobistego skazanym lub tymczasowo aresztowanym wynika z art. 108 k.k.w., na mocy którego administracja zakładu karnego ma obowiązek podejmowania odpowiednich działań w celu zapewnienia skazanym bezpieczeństwa osobistego w czasie odbywania kary, a skazany jest obowiązany poinformować niezwłocznie przełożonego o zagrożeniach jego bezpieczeństwa osobistego oraz unikać tych zagrożeń. Swoiste wzmocnienie tego przepisu stanowią z kolei artykuły: 73a k.k.w. oraz art. 116a k.k.w. Z art. 73a k.k.w. wynika, iż zakłady karne mogą być monitorowane przez wewnętrzny system urządzeń rejestrujących obraz lub dźwięk, w tym system telewizji przemysłowej. Utrwalony obraz lub dźwięk, który nie zawiera informacji wskazujących na popełnienie przestępstwa lub nie jest istotny dla bezpieczeństwa zakładu karnego albo bezpieczeństwa skazanego, podlega niezwłocznemu zniszczeniu. Dyrektor jednostki penitencjarnej podejmuje decyzję o czasie przechowywania i sposobu wykorzystania takich materiałów, jeżeli utrwalony obraz lub dźwięk jest istotny dla bezpieczeństwa zakładu karnego lub bezpieczeństwa skazanego. Monitorowanie zapewniające możliwość obserwowania zachowania skazanego można stosować w szczególności w celach mieszkalnych wraz z częścią przeznaczoną

⁸ T. Kalisz, A. Kwieciński, op. cit., s. 58.

do celów sanitarno-higienicznych, łaźniach, pomieszczeniach przeznaczonych do widzeń, miejscach zatrudnienia osadzonych, ciągach komunikacyjnych, na placach spacerowych, a także do obserwacji terenu zakładu karnego na zewnątrz budynków, w tym linii ogrodzenia zewnętrznego. O stosowaniu monitorowania w określonych miejscach i pomieszczeniach decyduje dyrektor jednostki penitencjarnej, mając na celu zapewnienie porządku i bezpieczeństwa w zakładzie karnym albo areszcie śledczym. W piśmiennictwie podkreśla się, że monitoring jest postrzegany jako narzędzie, które w istotny sposób zwiększa poziom bezpieczeństwa osadzonych, także w aspekcie występowania zdarzeń nadzwyczajnych⁹. W art. 116 a k.k.w. opisano zakazy obowiązujące skazanych, wśród których za najważniejsze w odniesieniu do ochrony bezpieczeństwa osobistego uznać należy: zakaz uczestnictwa w grupach zorganizowanych bez zgody lub wiedzy właściwego przełożonego, zakaz spożywania alkoholu oraz używania środków odurzających lub substancji psychotropowych, zakaz odmawiania przyjmowania posiłków dostarczanych przez administrację zakładu karnego w celu wymuszenia określonej decyzji lub postępowania, a także powodowania u siebie uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia, jak również nakłaniania lub pomocy w dokonywaniu takich czynów, zakaz wykonywania tatuaży i zezwalania na ich wykonywanie na sobie, jak też nakłaniania lub pomocy w dokonywaniu takich czynów.

Art. 247 § 1 k.k.w. zawiera podstawę interwencji dyrektora jednostki do wdrożenia określonych środków mających na celu między innymi zachowanie bezpieczeństwa osobistego skazanych lub tymczasowo aresztowanych. Zgodnie z powołanym przepisem w wypadkach uzasadnionych szczególnymi względami sanitarnymi lub zdrowotnymi albo poważnym zagrożeniem bezpieczeństwa dyrektor zakładu karnego lub aresztu śledczego może na czas określony wstrzymać lub ograniczyć zatrudnienie osadzonych, kontakty między nimi, udzielanie widzeń i spacerów, przeprowadzanie zajęć o charakterze zbiorowym, odprawianie nabożeństw i udzielanie posług religijnych, dokonywanie zakupów, otrzymywanie paczek, a także korzystanie z samoinkasujących aparatów telefonicznych, nakazać zamknięcie cel lub innych pomieszczeń, w których przebywają lub pracują osadzeni, zabronić posiadania w celi niektórych przedmiotów oraz zawiesić funkcję rzecznika skazanych. Prewencyjne działania mające

⁹ M. Niedźwiecka, *Monitoring jako środek zwiększający poziom bezpieczeństwa w zakładach karnych*, „Probacja” 2019, nr 4, s. 100.

na celu zapewnienie bezpieczeństwa osobistego osadzonych wynikają z art. 18 ust. 1 pkt. 1-6 ustawy o Służbie Więziennej. Na mocy powołanych przepisów funkcjonariusze wykonujący czynności służbowe mają prawo legitymowania osób ubiegających się o wstęp oraz opuszczających teren jednostek organizacyjnych oraz deponowania dokumentów tożsamości osób przebywających na terenie jednostki organizacyjnej; legitymowania funkcjonariuszy i pracowników wchodzących i wychodzących z jednostki organizacyjnej; żądania od wszystkich dotychczas wymienionych podmiotów przekazania do depozytu przedmiotów niebezpiecznych i niedozwolonych, dokonywania kontroli osobistej tych osób i kontroli ich odzieży, przeglądania zawartości bagaży oraz innych przedmiotów, które posiadają przy sobie, sprawdzania pojazdów wjeżdżających oraz wyjeżdżających, a także ładunków tych pojazdów, również przy użyciu urządzeń technicznych i psów specjalnych wyszkolonych w zakresie wyszukiwania środków odurzających i substancji psychotropowych lub materiałów wybuchowych; wzywania osób zakłócających spokój i porządek w bezpośrednim sąsiedztwie lub na terenie jednostki organizacyjnej, nawiązujących niedozwolone kontakty z osobami pozbawionymi wolności lub usiłujących bez zezwolenia funkcjonariuszy dostarczyć jakiegokolwiek przedmioty na teren jednostki organizacyjnej, do zaniechania takich zachowań; zatrzymania na terenie jednostki organizacyjnej osoby, która nie stosuje się do polecenia wydanego na podstawie obowiązujących przepisów.

W piśmiennictwie podkreśla się, że analiza powołanych regulacji prowadzi do konstatacji, iż obowiązkiem administracji penitencjarnej jest zapewnienie bezpieczeństwa osobistego osadzonych i personelu więziennego, przeciwdziałanie przemocy w środowisku osób pozbawionych wolności oraz popełnianiu przestępstw w warunkach więziennych, jak i przeciwdziałanie aktom samoagresji wśród samych więźniów¹⁰. Trzeba zaznaczyć, że z art. 108 k.k.w. nie wynika prawo skazanego do bezpieczeństwa osobistego, lecz tylko prawo do odpowiednich działań ze strony administracji¹¹. Jak trafnie zauważa Aldona Nawój-Śleszyński, miarą wywiązywania się administracji więziennej z obowiązków, o których mowa w art. 108 k.k.w., są wskaźniki obiektywne i subiektywne. Wskaźniki obiektywne mierzone są liczbą zdarzeń, zachowań, które godzą

¹⁰ J. Nikołajew, *Prawo skazanych i tymczasowo aresztowanych do bezpieczeństwa*, „Probacja” 2018, nr 1, s.109.

¹¹ G.B. Szczygieł, *Spoleczna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym*, Białystok 2002, s. 133.

w bezpieczeństwo osobiste więźniów (przestępstwa, przemoc) oraz liczbą ofiar przestępstw i przemocy. Subiektywny wskaźnik mierzy poczucie bezpieczeństwa osób pozbawionych wolności¹².

Rozważając prawo do bezpieczeństwa osobistego osadzonych w kontekście obowiązków Służby Więziennej, należy zauważyć, że często skazani lub tymczasowo aresztowani sami generują sytuacje powodujące narażenie lub naruszenie ich dóbr osobistych i nie są zainteresowani ochroną, do której zobligowani są funkcjonariusze i pracownicy Służby Więziennej. Powstaje zatem pytanie, do jakiego stopnia obowiązek Służby Więziennej może naruszać negatywne prawo do niestosowania ochrony wobec osadzonego, który sobie tego nie życzy? Jak już zauważono, osadzony może stosować samoagresję z własnej woli, choćby po to, by zwrócić na siebie uwagę – dla własnych celów. Trzeba stwierdzić, że w sytuacji przymusowej izolacji wola takiego podmiotu nie ma znaczenia, funkcjonariusze i pracownicy Służby Więziennej zapewniają osadzonemu bezpieczeństwo nawet wbrew jego woli. Świadczy o tym między innymi art. 118 § 2-4 k.k.w. Zgodnie z powołanymi przepisami, gdy życiu skazanego grozi poważne niebezpieczeństwo, stwierdzone co najmniej przez dwóch lekarzy, można dokonać koniecznego zabiegu lekarskiego, nie wyłączając chirurgicznego, nawet mimo sprzeciwu skazanego. W przypadku sprzeciwu skazanego o dokonaniu zabiegu orzeka sąd penitencjarny, na którego postanowienie przysługuje zażalenie. Z kolei w wypadku nagłym, jeżeli zachodzi bezpośrednio niebezpieczeństwo śmierci skazanego, o konieczności zabiegu decyduje lekarz.

Z drugiej strony podmioty zobowiązane do zapewnienia bezpieczeństwa muszą to robić w sposób gwarantujący zachowanie godności osadzonego, nie dopuszczając się przy tym naruszeń prawa. Należy również pamiętać, że osoby przebywające w izolacji mogą stawać się nadwrażliwe nawet na normalne i w pełni zgodne z prawem działania funkcjonariuszy bądź pracowników Służby Więziennej. Nawet wówczas podmioty zobowiązane do zapewnienia osadzonym bezpieczeństwa osobistego narażone są na skargi do różnych instytucji. W takich sytuacjach zdarza się, iż określony typ skargi pisany jest zgodnie przez wielu skazanych lub tymczasowo aresztowanych, wskazujących siebie jako analogicznie pokrzywdzonych. Stwarza to niebezpieczeństwo dla bezpieczeństwa

¹² A. Nawój-Śleszyński, *Przeludnienie więzień w Polsce – przyczyny, następstwa i możliwości przeciwdziałania*, Łódź 2013, s. 160.

wykonywania służby lub pracy przez więźniaków, gdyż każda (w tym bezpodstawna) skarga wymaga ustosunkowania się do niej przez podmiot, wobec którego sformułowano zarzuty. Dlatego też realizowanie obowiązku zapewnienia osadzonym bezpieczeństwa osobistego wymaga delikatności i bardzo indywidualnego podejścia do danego osadzonego.

Jak już zauważono, zagrożenia bezpieczeństwa osobistego osadzonych mogą przekształcać się w naruszenia sfery fizycznej danej osoby, jak też groźby i zastraszania. Innymi słowy – mogą one przybierać postać przymusu fizycznego i psychicznego o różnym natężeniu. Jeżeli dojdzie do naruszenia sfery bezpieczeństwa osobistego osadzonego, należy mu się prawnie gwarantowana pomoc obejmująca ochronę zdrowia, to jest stosowne do określonego przypadku leczenie ambulatoryjne, szpitalne, ogólne bądź specjalistyczne, jak również pomoc prawna co do dochodzenia roszczeń związanych z naruszeniem – przede wszystkim dostęp do aktów prawnych, orzecznictwa, komentarzy, jak też umożliwienie skorzystania z pomocy profesjonalnego pełnomocnika, to jest adwokata albo radcy prawnego.

Poddając analizie zagadnienie prawa do bezpieczeństwa osobistego osadzonych, zwrócić należy uwagę na specyficzne, szczególne problemy, do których należą przede wszystkim: kwestie ochrony osób idących na współpracę z organami ścigania i wymiaru sprawiedliwości, funkcjonowanie w ramach lub w otoczeniu podkultury więziennej oraz wspomniane już zagadnienia ochrony zdrowia.

Oдноśnie do osób podejmujących współpracę z organami ścigania i wymiaru sprawiedliwości, które są osadzone w jednostkach penitencjarnych, trzeba stwierdzić, iż ze względu na swój szczególny status – tak zwanych małych świadków koronnych (art. 60 § 3 albo 4 k.k.) albo „dużych” świadków koronnych (ustawa o świadku koronnym), podmioty takie, jako ujawniające udział innych osób w przestępstwach, o których mają wiedzę, są szczególnie narażone na ataki ze strony mniej lub bardziej słusznie wskazywanych w swoich wyjaśnieniach albo zeznaniach osób.

Podmioty podejmujące współpracę z organami ścigania i wymiaru sprawiedliwości muszą być trzymane w izolacji od innych osadzonych. Na funkcjonariuszach i pracownikach Służby Więziennej ciąży wówczas obowiązek wzmożonej ochrony. Bardzo często – dla zachowania bezpieczeństwa osobistego – osoby te są umieszczane w innych jednostkach penitencjarnych niż te, które są przez nich obciążane. Służba Więzienna stara się utrzymać w tajemnicy miejsce osadzenia takich podmiotów, choć

w warunkach nieformalnego przepływu informacji pomiędzy zakładami karnymi i aresztami śledczymi jest to znacząco utrudnione. Istnieją realne obawy na podejmowanie prób stosowania różnych form nacisku na osoby współpracujące z organami ścigania i wymiaru sprawiedliwości. Niemniej trzeba zauważyć, że obecnie osadzeni coraz rzadziej decydują się na podejmowanie działań odwetowych wobec współpracujących. Dzieje się tak dlatego, że skazani albo tymczasowo aresztowani wyrażają obawy co do dalszych, prawdziwych bądź fałszywych, zeznań lub wyjaśnień takich osób. W praktyce osoby podejmujące współpracę z organami ścigania są zobligowane do podania jak najpełniejszych informacji o wszystkich znanych im przestępstwach i ich sprawcach. Zdarza się, że wykorzystują swoją pozycję procesową do zemsty na innych osobach, pomawiając je o przestępstwa, których w rzeczywistości nie popełniły. W toku postępowania karnego bywają sytuacje, w których – mimo braku innych dowodów niż zeznania lub wyjaśnienia świadka koronnego – dochodzi do skazania pomówionych przez niego osób. W praktyce występują także przypadki wzajemnego potwierdzania zeznań lub wyjaśnień przez dwóch lub więcej świadków koronnych, co eliminuje zarzut orzekania przez sąd na podstawie jednego niezwyfikowanego dowodu. W związku z powyższym obciążani przez osoby współpracujące z organami ścigania i wymiaru sprawiedliwości skazani mają naturalne obawy przed naruszeniem ich prawa do bezpieczeństwa osobistego.

W kwestii bezpieczeństwa osobistego osadzonych a funkcjonowania podkultury przestępczej należy zauważyć, że w ramach jednostek penitencjarnych istnieją trzy nieformalne grupy skazanych lub tymczasowo aresztowanych: tak zwana pierwsza liga (grypsujący, ludzie, gity), druga liga (frajerzy) i trzecia liga (pokrzywdzeni, cwele). Pomijając szczegółowe rozważania dotyczące poszczególnych grup, trzeba stwierdzić, że najwyżej w nieformalnej hierarchii znajdują się grypsujący, nadający kształt nieformalnym stosunkom pomiędzy osadzonymi w zakładach karnych i aresztach śledczych. Jak trafnie stwierdza Marta Jastrzębska, grypsowanie zapewnia skazanym potrzebę bezpieczeństwa, umożliwia kontakty i wsparcie we własnej grupie, z drugiej zaś strony jest przeciwstawieniem się personelowi więziennemu¹³. Są to osoby o wewnętrznie uprzywilejowanym statusie, podporządkowujące sobie pozostałe grupy

¹³ M. Jastrzębska, *Krótką charakterystyka zjawiska nieformalnych struktur grupy przestępczej*, „Studia Gdańskie. Wizje i Rzeczywistość” 2010, t. VII, s. 163.

poprzez naturalny autorytet lub zastraszenie, aż do stosowania przemocy o różnym natężeniu.

W związku z możliwością ewentualnego stosowania przemocy lub wykorzystywania przez grypsujących osób zaliczanych do nieformalnej drugiej albo trzeciej ligi, funkcjonariusze i pracownicy Służby Więziennej zobligowani są do odizolowania członków poszczególnych nieformalnych grup. Dlatego też w odniesieniu do bezpieczeństwa osobistego osadzonych bardzo ważnym czynnikiem gwarancyjnym jest odpowiednia klasyfikacja. Takie wnioski prezentowane są również w doktrynie przez Tomasza Kalisza i Adama Kwiecińskiego, którzy słusznie uznają, iż klasyfikacja skazanych pozwala ich rozgraniczenie zarówno o charakterze negatywnym (zapobiega szkodliwym wpływom między osadzonymi), jak i pozytywnym (stwarza warunki sprzyjające indywidualnemu postępowaniu z osadzonymi)¹⁴.

Na uwagę zasługuje przy tym zagadnienie utrzymywania cel mieszanych, w których osadzeni są grypsujący, jak i frajerzy. Takie sytuacje nie powinny mieć miejsca, choć w praktyce występują często. Jeżeli tak się zdarzy, to takie rozmieszczenie skazanych albo tymczasowo aresztowanych powinno mieć charakter wyjątkowy i być gruntownie uzasadnione (na przykład tymczasowym przeludnieniem). Z punktu widzenia bezpieczeństwa osobistego osadzonych należy unikać takich sytuacji, wówczas trzeba rozważyć przemieszczenia osadzonych nie w ramach cel jednej jednostki penitencjarnej, lecz w ramach różnych zakładów karnych lub aresztów śledczych.

W kwestii ochrony zdrowia osadzonych w kontekście bezpieczeństwa osobistego, poza dotychczasowymi wywodami, trzeba stwierdzić, że istnieją poważne mankamenty co do zagwarantowania opieki specjalistycznej osadzonym. Co prawda w art. 115 § 1 k.k.w. zawarto gwarancje zapewniające bezpłatne świadczenia zdrowotne, leki i artykuły sanitarne, to trzeba zaznaczyć, iż w kontekście bezpieczeństwa osobistego występują sytuacje zakażeń bądź zarażeń skazanych czy tymczasowo aresztowanych, jak też znaczącego pogorszenia się stanu ich zdrowia w jednostce penitencjarnej. Wówczas – od strony odszkodowawczej – takie zachorowania mogą być potraktowane w kategoriach naruszeń. Mimo tego, że w art. 115 § 4-5 k.k.w. statuuje się, że świadczenia zdrowotne udzielane są skazanemu przede wszystkim przez podmioty lecznicze dla

¹⁴ T. Kalisz, A. Kwieciński, op. cit., s. 72.

osób pozbawionych wolności, a inne podmioty lecznicze współdziałają z podmiotami leczniczymi dla osób pozbawionych wolności w zapewnieniu skazanym świadczeń zdrowotnych, gdy konieczne jest w szczególności natychmiastowe udzielenie świadczeń zdrowotnych ze względu na zagrożenie życia lub zdrowia skazanego czy przeprowadzenie specjalistycznych badań, leczenia lub rehabilitacji skazanego, to dla zachowania równowagi pomiędzy gwarancją prawa do bezpieczeństwa osadzonych a dopełnieniem obowiązku ciężącego na Służbie Więziennej należy zapewnić realny dostęp skazanych lub tymczasowo aresztowanych do lekarzy specjalistów. Jeżeli byłoby to niemożliwe ze względów ekonomicznych, to osadzeni powinni mieć prawo składać w tej kwestii wnioski co do sfinansowania opieki zdrowotnej, w tym ewentualnego konwojowania na prywatny koszt, a dyrektor właściwej jednostki penitencjarnej powinien je rozpatrywać pozytywnie, właśnie z wyżej wskazanych względów. Z drugiej strony należy zauważyć, iż większość skazanych i tymczasowo aresztowanych wymaga wzmoczonej opieki medycznej z uwagi na wcześniejsze zaniedbania stanu ich zdrowia i higieny oraz dysfunkcje ciała i umysłu¹⁵.

W praktyce administracja penitencjarna i organy władzy wykonawczej nie wykorzystują w pełni możliwości stosowania gwarancji ochrony bezpieczeństwa osadzonych w kontekście obowiązków wynikających z obowiązujących przepisów. Świadczy o tym raport Najwyższej Izby Kontroli – Informacja o kontroli – bezpieczeństwo osadzonych KPB.430.002.2020¹⁶.

Podsumowanie i wnioski

Podsumowując zaprezentowane wywody, trzeba podkreślić, że na funkcjonariuszach i pracownikach Służby Więziennej ciąży obowiązek zapewnienia bezpieczeństwa osobistego skazanych lub tymczasowo aresztowanych. Obowiązek ten wyprzedza wolę skazanych i tymczasowo aresztowanych w zakresie podejmowania własnych decyzji w kwestii samodzielnego zagwarantowania sobie bezpieczeństwa, choćby w taki sposób i na takich warunkach, jakie opisywane podmioty chcą. Innymi słowy, wola osadzonych w zakresie obligatoryjnej, wręcz wzmoczonej ochrony, ma charakter wtórny do obowiązku Służby Więziennej. Trzeba

¹⁵ J. Nikolajew, op. cit., s. 122.

¹⁶ Raport sporządzony w 2020 r., s. 8, dostępny na stronie www.nik.gov.pl, (dostęp: 12.12.2020).

przy tym zauważyć, iż wykonywanie obowiązku zagwarantowania bezpieczeństwa osobistego skazanym lub tymczasowo aresztowanym przez funkcjonariuszy i pracowników Służby Więziennej powinno odbywać się racjonalnie oraz w granicach prawa. Na przykład nie można każdorazowo uznawać za legalne wykonywanie wskazanego obowiązku sytuacji umieszczenia osadzonego w izolacji czy innego rodzaju karania go z powołaniem się na konieczność zapewnienia jemu lub innym osadzonym bezpieczeństwa osobistego. W miarę możliwości trzeba zbadać sytuację i starać się stosować środki jak najbardziej adekwatne, dogodne dla skazanego, które zwyczajnie nie stanowiłyby zbędnej dolegliwości w ramach wykonywania kary.

Bibliografia:

- Bielecki M., *Ochrona godności osoby skazanej w prawie karnym wykonawczym. Wybrane aspekty*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2018, 1 (241).
- Jastrzębska M., *Krótką charakterystyka zjawiska nieformalnych struktur grupy przestępczej*, „Studia Gdańskie. Wizje i Rzeczywistość” 2010, t. VII.
- Kalisz T., Kwieciński A., *Bezpieczeństwo osobiste osadzonych w okresie izolacji penitencjarnej*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie” 2013, nr 7.
- Lewicka-Zalent A., *Poczucie bezpieczeństwa osób pozbawionych wolności w kontekście bezpieczeństwa społecznego i psychologicznego*, *Annales Universitatis Mariae Curie – Skłodowska, Lublin – Polonia, Sectio J*, 2019, Vol. XXXII, 3.
- Nawój-Śleszyński A., *Przeludnienie więzień w Polsce – przyczyny, następstwa i możliwości przeciwdziałania*, Łódź 2013.
- Niedźwiecka M., *Monitoring jako środek zwiększający poziom bezpieczeństwa w zakładach karnych*, „Probacja” 2019.
- Niełączna M., *Zmiany za murami? Stosowanie standardów postępowania z więźniami w Polsce*, Warszawa 2011.
- Nikołajew J., *Prawo skazanych i tymczasowo aresztowanych do bezpieczeństwa*, „Probacja” 2018, nr 1.
- Przesławski T., *Obowiązek zapewnienia bezpieczeństwa osobistego w zakładzie karnym (areszcie śledczym)*, „Palestra” 2014, nr 7-8.
- Raport Najwyższej Izby Kontroli – Informacja o kontroli – bezpieczeństwo osadzonych, Warszawa 2020.
- Rychły-Lipińska A., *Model bezpieczeństwa jednostki we współczesnym zmieniającym się otoczeniu – wstępne rozważania*, „Studia nad bezpieczeństwem” 2017, nr 2.
- Szczygieł G.B., *Spoleczna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym*, Białystok 2002.